

บทที่ ๓

ทุกข์ในอริยสัจ ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงมีมากถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ส่วนใหญ่ว่าด้วยเรื่องทุกข์ที่มีผลกระทบต่อชีวิต หรือเบญจขันธ์เป็นสิ่งที่เกิดจากกิเลส และกรรมของมนุษย์ คือ เป็นทุกข์ที่เป็นปัญหาของมนุษย์ทั้งทางตรงและโดยอ้อมเพื่อให้เหล่าสัตว์ได้รู้ความจริงของชีวิตคลายความยึดมั่นถือมั่นของสังขารร่างกาย ข้ามพ้นจากวัฏสงสารมีเป้าหมายสูงสุด เพื่อการพ้นทุกข์โดยอาศัยการเรียนรู้จากเบญจขันธ์ แต่จำกัดขอบเขตเฉพาะเท่าที่จะเกิดเป็นปัญหาแก่มนุษย์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับผลกระทบต่อชีวิต ในการศึกษาครั้งนี้ กำหนดการศึกษาทุกข์ในอริยสัจ ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ไว้ดังนี้

- ๓.๑ นิยามศัพท์ความหมายทุกข์ในอริยสัจ ๔
- ๓.๒ ทุกข์ลักษณะในอริยสัจ ๔
- ๓.๓ ทุกข์สภาวะในอริยสัจ ๔
- ๓.๔ สรุปท้ายบท

๓.๑ นิยามศัพท์ความหมายทุกข์ในอริยสัจ ๔

"ทุกข์" นี้ตามความหมายทั่วไป หมายถึง ความทุกข์ทรมาน ความเจ็บปวด ความโศกเศร้า เสียใจ แต่คำว่าทุกข์ในอริยสัจข้อที่ ๑ นี้ เป็นความทุกข์ที่แฝงทัศนคติทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับชีวิตและโลกเอาไว้ ย่อมมีความหมายทางปรัชญาที่ลึกซึ้งกว่า เป็นที่ยอมรับกันว่า คำว่าทุกข์ ในอริยสัจ ข้อที่ ๑ นั้น รวมถึงความหมายของทุกข์ตามปกติธรรมดา เช่น ทุกข์ทรมาน ความเจ็บ ปวด เข้าไว้ด้วย และรวมถึงความคิดที่ลึกซึ้งเข้าไปด้วยกันด้วย เช่น ความไม่แน่นอน ความว่างเปล่า ความไม่สมหวัง ความไม่มีแก่นสาร เป็นต้น พระพุทธเจ้าทรงตรัสทุกข์ไว้ในธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ตอนที่ว่าด้วยอริยสัจได้แบ่งทุกข์ออกเป็น ๒ ประการคือ

- ๑) สภาวะทุกข์ ทุกข์ประจำ ได้แก่ ความเกิด ความแก่ และความตาย เป็นทุกข์

๒) ปกิณณกทุกข์ ทุกข์จร ได้แก่ ความเศร้าโศก เสียใจ ร่ำไห้ ร่ำพัน ความผิดหวัง เป็นทุกข์

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึง สัจจะ ๔ ที่เป็นอารมณ์วิปัสสนา สัจจะ ๔ หรืออริยสัจ ๔ คือ ความจริงอันประเสริฐ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ ได้แก่

(๑) ทุกข์ ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยากโดยสรุปได้แก่ อูบาทนชั้น ๕

(๒) ทุกขสมุทัย เหตุเกิดแห่งทุกข์ สาเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ ตัณหา ๓^{๒๔} คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

(๓) ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์^{๒๕} ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป คือ พระนิพพาน

(๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือ อริยมรรคมรรค ๘

อริยสัจ ๔ แปลว่า สัจจะ ๔ อันประเสริฐ คำว่า อริยะ อธิบายว่า เป็นของประเสริฐเป็นของแท้ เป็นของไม่ผิด ไม่เป็นของคลาดเคลื่อนเหมือนอย่างที่เราได้รู้ไว้ว่า อิมานิ โข ภิกขเว จตตาริ อริสัจจานิ ตถานิ อวิตถานิ อนนญกานิ ตสมา อริยสัจจานิตี วุจจนตี^{๒๖} ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ๔ นี้แล เป็นของแท้ ไม่แปรผัน ไม่เป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อริยสัจ

คัมภีร์มูลฎีกาให้ความหมายว่า ความจริงของพระอริยะความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นพระอริยะสัจจะที่พระอริยะพึงรู้^{๒๗}

ในคัมภีร์อรรถกถาปรหมัตถทีปนี ให้ความหมายว่า โดยความหมายของคำชื่อว่า อริยสัจ เพราะประเสริฐ และจริงเพราะอรรถว่าแท้ก็อย่างหนึ่งชื่อว่าอริยสัจเพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐทรงแสดงสัจจะ หรือเพราะสัจจะอันกระทำความเป็นพระอริยะ^{๒๘}

อริยสัจ ๔ มีมาในพระสูตรต้นปิฎก ที่มุนิกาย มหาวรรค ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอด อริยสัจ ๔ ประการ เรา และเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานเพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอด ทุกขอริยสัจ เรา และเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้

^{๒๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๑๖/๕๗๓.

^{๒๕} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑.

^{๒๖} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๗/๑/๑/๕๖๖.

^{๒๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๙/๑๖๓.

^{๒๘} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒/๒/๓๖๐.

เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอด ทุกขสมุทยอริยสัจ เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอด ทุกขนิโรธอริยสัจเพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ”

ภิกษุทั้งหลายเราและเธอทั้งหลายได้รู้แจ้งแทงตลอดทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เราและเธอทั้งหลายถอนภวตัณหาได้แล้ว ภวเนตติสิ้นไปแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก^{๒๙}

ทุกขอริยสัจ คือ ธรรมชาติที่เป็นทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลายทุกข์มีความหมายว่า ปิบบัน อันปัจจัยปรุงแต่ง ให้เราร้อน ปรวนแปร นี่เป็นอรรถของทุกข์ เป็นของแท้ เป็นของไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น^{๓๐} องค์ธรรมได้แก่ โลเกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้น โลก) รูป ๒๘

คัมภีร์อรรถกถาปรมัตถทีปนี ให้ความหมายว่า ชื่อว่า ทุกข์ เพราะเป็นของน่าเกลียด และเพราะเป็นของว่างเปล่า ได้แก่อุปาทานชั้นทั้ง ๕^{๓๑} มีอรรถ ๔ ประการ คือ

- ๑) ปิณฑโถมี อรรถว่าเปียดเบียนอยู่เป็นนิจ
- ๒) สงขตโถ มีอรรถว่าต้องปรุงแต่งอยู่เนื่อง ๆ
- ๓) สนตปตโถ มีอรรถว่าเราร้อนอยู่ไม่วาย
- ๔) วิปริณามตโถ มีอรรถว่าไม่คงที่แปรปรวนอยู่เสมอ

ทุกขอริยสัจ ตามนัยแห่งพระอภิธรรมแสดงว่า องค์ธรรมได้แก่ โลเกียจิต ๘๑, เจตสิก ๕๑ (เว้นโลกเจตสิก) รูป ๒๘ รวมเป็นธรรม ๑๖๐ เป็นทุกข์ทั้งหมดเลย เป็นตา เป็นหู เป็นจมูก เป็นลิ้น เป็นกาย เป็นอวัยวะต่าง ๆ เป็นทุกข์ เป็นทุกข์สัจจะ แสดงความเป็นทุกข์ คือทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้

๓.๒ ทุกข์ลักษณะในอริยสัจ ๔

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีศัพท์ที่เกี่ยวกับทุกข์อย่างน้อย ๔ ศัพท์ ซึ่งใช้ทั่วไปในคัมภีร์ และมักจะถูกเข้าใจสับสนอยู่เสมอด้วย ๔ ศัพท์นี้ได้แก่ ทุกข์ ทุกขเวทนา ทุกขตา และ ทุกขลกขณ.

^{๒๙}ที. ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๙๙.

^{๓๐}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๖๖.

^{๓๑}มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย, อภิธรรมมตฺตวิภาวินีฎีกา, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๖๖

ซึ่งเขียนในรูปแบบภาษาไทยได้ว่า ทุกข์ (ชั้น ๕) ทุกขเวทนา (ความรู้สึกรู้ทุกข์) ทุกขตา (ทุกขลักษณะ) และทุกขลักษณะ (ทุกขตา) จึงขอให้คำจำกัดความไว้ดังนี้

- ๑) ทุกข์ หมายถึง ชั้น ๕
- ๒) ทุกขเวทนา หมายถึง เวทนาชั้น ซึ่งเพียง ๑ ในชั้นที่มีอยู่ทั้งสิ้น ๕ ประการ
- ๓) ทุกขตา หมายถึง อาการที่ทนดำรงอยู่ไม่ได้เลยเป็นต้น ของชั้น ๕
- ๔) ทุกขลักษณะ หมายถึง อาการที่หมดสิ้นไปเป็นต้น ของชั้น ๕

บรรดา ๔ คำนี้ คำว่า ทุกข์ (ทุกข์) มีใช้มากที่สุด และยังถูกเข้าใจผิดมากที่สุดอีกด้วย เพราะมักใช้แทนคำว่า ทุกขเวทนา กันตามความหมายในภาษาไทย และบางครั้งก็ยิ่งแปลงศัพท์ไปใช้แทนคำว่าทุกขตา และคำว่าทุกขลักษณะอีกด้วย เช่น เขียนว่า ทุกขตา (ทุกข์) เป็นต้น ซึ่งที่จริงแล้ว ใช้แทนกันไม่ได้ เพราะทุกขตา หมายถึงทุกขลักษณะ แต่ทุกข์หมายถึงชั้น ๕ ที่มีทุกขลักษณะนั้น นอกจากนี้อาจแบ่งทุกข์ในอริยสัจ ๔ ได้เป็น ๒ กลุ่มคือ

- ๑) สภาวะทุกข์ คือ ทุกข์ประจำ ทุกข์ที่มีอยู่ด้วยกันทุกคน ไม่มียกเว้น ได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความตาย
- ๒) ปกิณณกทุกข์ คือ ทุกข์จร ทุกข์ที่จรมาเป็นครั้งคราว ได้แก่ ความเศร้าโศก ความพร่ำเพ้อรำพัน ความไม่สบายใจ ความน้อยใจ ความคับแค้นใจ ความประสบกับสิ่งที่ไม่ชอบ ความพลัดพรากจากสิ่งที่ชอบ ความผิดหวังไม่ได้ตามที่ต้องการ

หลักคำสอนที่สำคัญของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ทรงแสดงไว้อย่างชัดเจนในธรรมจักษุกับปวัตตสูตรโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ปัจจุบันนี้เรียกว่า "สารนาถ" ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ที่เราเรียกวันนี้ว่า "อาสาฬหบูชา"พระธรรมเทศนาถ้อยคำนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ปฐมเทศนา" คือ การเทศน์ครั้งแรกของพระพุทธเจ้าหลังจากตรัสรู้แล้ว ปฐมเทศนามีหลักฐานอยู่ในพระไตรปิฎกอย่างสมบูรณ์ คำว่า "สัจจะ" แปลว่า ความจริง มี ๔ ประการ คือ

- ๑) สมมุติสัจ ความจริงโดยการสมมุติ คือ ความจริงที่ไม่เป็นจริง เพียงแต่เราสมมุติขึ้นเท่านั้น
- ๒) สภาวะสัจ ความจริงโดยสภาวะ คือ ความจริงที่เป็นจริง ซึ่งได้มาจากการค้นคว้าวิจัย ทดลองจนสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้เป็นต้น

๓) อันติมสัจ ความจริงขั้นสุดท้าย หมายถึง ความจริงที่ได้วิเคราะห์จนถึงที่สุด แล้วไม่มีอะไรจริงยิ่งไปกว่านั้น

๔) อริยสัจ ความจริงอันประเสริฐทำให้ผู้ปฏิบัติหลุดพ้นจากกองกิเลสทั้งหลาย กลายเป็นพระอริยะเจ้า

พระพุทธศาสนาการกำหนดทุกข์ถือเป็นกิจในอริยสัจ ๔^{๓๒} ที่ชาวพุทธต้องทำเพื่อละและปล่อยวางในลำดับต่อไปในกิจทั้งสี่ในอริยสัจ อันได้แก่ รู้ทุกข์ เพื่อค้นหาสาเหตุในการดับทุกข์ (สมุทัย) แล้วจึงตั้งจุดมุ่งหมายในการดับทุกข์ (นิโรธ) และดำเนินตามเส้นทางสู่ความดับทุกข์ (มรรค) คือสละ ละ ปล่อยวาง ไม่ยึดติดในใจด้วยอำนาจกิเลส

พระพุทธองค์ได้ทรงอธิบายขยายความทุกข์ไว้ว่าอิทัง โข ปะนะ ภิกขเว ทุกขัง อะริยะสัจจं ผู้เห็นภัยในสังสารวัฏทั้งหลาย ก็ความทุกข์ ทรมาน เหล่านี้แล เป็นสัจจะความจริงประเสริฐสุด มีชาติปิทุกข์าความเกิด ความอุปบัติขึ้นเป็นความทุกข์ทรมาน ชราปิทุกข์า ความแก่ หรือความเสื่อมโทรมคร่ำคร่าเป็นความทุกข์ทรมาน พยาธิปิ ทุกขา ความเจ็บป่วย หรือความอ่อนแอจนคลอนแคลนเป็นความทุกข์ทรมาน มะระณัมปิ ทุกขัง ความตาย หรือความดับสลายเป็นความทุกข์ทรมาน โสกะปะริเทวะทุกขะโทมะนัสสุปายาสาปิ ทุกขา แม้ใจเหี่ยวแห้งหมดกำลังใจ หมดกำลังใจกาย ความเสียดาย อาลัยอาวรณ์ ความระบมกาย ระทมใจ ความน้อยใจ เสียใจ ความอึดอัด ขัดใจ คับแค้นใจ เป็นความทุกข์ทรมาน อปัปิเยหิ สัมปะโยโค ทุกโข การต้องติดอยู่กับสิ่งที่ชิงชังไม่ชอบเป็นความทุกข์ทรมาน ปิเยหิวิปปะโยโคทุกโข การต้องพลัดพราก หรือหลุดจากสิ่งที่รักที่ชอบเป็นความทุกข์ทรมาน ยัมปิฉนังนะละภะติตัมปิทุกขัง แม้ความปรารถนาใด ไม่ได้สมหวังตามนั้น เป็นความทุกข์ทรมาน สังขิตเตนะปัญจุปาทานักขันธาทุกขา กล่าวโดยสรุป การหลงยึดติด กองแห่งทุกข์ทั้งห้า เป็นความทุกข์ทรมาน ทุกข์ถือเป็นความจริงอันประเสริฐข้อที่ ๑ ในอริยสัจ ๔ จึงเรียกว่าทุกข์สัจ

ลักษณะของทุกข์

^{๓๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๙/๑๖๓.

ชาติปีทุกขา^{๓๓} หมายถึง ความเกิด ความบังเกิด ความหยั่งลงเกิด เกิดจำเพาะ ความปรากฏแห่งชั้นรึ ความได้อายุตนะครบ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ

ชราปีทุกขา หมายถึง ความแก่ ภาวะของความแก่ ฟันหลุด ผมหงอก หนัวย่นเป็นเกลียว ความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่ห่อหมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ

พยาธิทุกขา หมายถึง ความเจ็บป่วย หรือความอ่อนแอจนคลอนแคลนเป็นทุกข์ ดังนั้นอาการอ่อนแอจนคลอนแคลนเป็นอาการของทุกข์ สิ่งใดอ่อนแอจนคลอนแคลนได้ สิ่งนั้นเป็นทุกข์ได้ ในขณะที่อ่อนแอจนคลอนแคลนกำลังดำเนินอยู่ ขณะนั้นกำลังทุกข์อยู่ พองนี้เกิดขึ้นแล้วมีอ่อนแอจนคลอนแคลนทำท่าจะเปลี่ยนแปลงแปรปรวน มี แล้วมีอ่อนแอจนคลอนแคลนเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข ทุกข์ใช่ไหม ดีใจมีอ่อนแอจนคลอนแคลนไหม มี อ่อนแอจนคลอนแคลนได้ เป็นทุกข์หรือเป็นสุข ทุกข์หมดเลย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสว่า นอกจากทุกข์แล้วไม่มีอะไรอ่อนแอจนคลอนแคลน

มรณัมปีทุกขัง หมายถึง ความเคลื่อน ภาวะของความเคลื่อน ความแตกทำลาย ความหายไป มฤตยู ความตาย ความทำกาละ ความทำลายแห่งชั้นรึ ความทอดทิ้งซากศพไว้ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ

เหล่านี้คือ ลักษณะ หรือรูปร่างหน้าตาของทุกข์ ในโลกนี้ หรือโลกไหน ๆ สิ่งใดก็ตามประกอบด้วยลักษณะ ๓ หรือ ๔ ดังนี้ สิ่งนั้นเป็นทุกข์ จะเห็นได้ว่าในอารมณ์กัมมัฏฐานทั้งปวง ทั้งส่วนที่เป็นกุศล หรืออกุศล ทั้งรูปทั้งนาม ล้วนเป็นทุกข์ทั้งหมด รู้อย่างนี้แล้วเวลาได้พบปะเจอเจอจะได้ไม่หลงไหลไปชอบ ไปชัง ไปกลัว ไปมัวเมา จะได้ไม่เผลอด้วยอมเป็นทาสทุกข์ จะารู้จักระวังจิตของตน ป้องกันและยกระดับจิตให้ขึ้นสู่ความเป็นอิสระพ้นจากทุกข์

ประเภทของทุกข์มี ๕

ประเภทของทุกข์นี้ บทพระธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรในพระไตรปิฎกไม่มี มีแต่ในบทสวดมนต์พิธี ๑๒ ตำนาน หรือใน ๗ ตำนาน เห็นว่าเป็นประโยชน์ในการศึกษาอยู่ จึงเอาประเภทของทุกข์มาแปล และขยายความให้ศึกษาไว้ในที่นี้ด้วย นั่นคือ ทุกข์เมื่อจำแนกแล้วมีอยู่ ๕ ประเภท ได้แก่ โสกะ ปริเทวะทุกข์ โทมนัส อุปายาสะซึ่งชี้แจงได้ดังต่อไปนี้

^{๓๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๑/๑๖๓.

๑) โสกะ หมายถึง ความแหง้ใจ กิริยาที่แหง้ใจ ภาวะแห่งบุคคลผู้แหง้ใจ ความแหง้ใจ ผาก ณ ภายใน ของบุคคลผู้ประกอบด้วย ความพิบัต้อย่างใดอย่างหนึ่งผู้ถูกรัณณ คือ ทุกข์อย่างใด อย่างหนึ่งกระทบแล้ว

๒) ปริเทวะ หมายถึง ความคร่ำครวญ ความร่ำไรร่ำพัน กิริยาที่คร่ำครวญ กิริยาที่ร่ำไร ร่ำพัน ภาวะของบุคคลผู้คร่ำครวญ ภาวะของบุคคลผู้ร่ำไรร่ำพัน ของบุคคลผู้ประกอบด้วย ความ พิบัต้อย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ถูกรัณณ คือ ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว

๓) ทุกข์ (กาย) หมายถึง ความลำบากทางกาย ความไม่สำราญทางกาย ความเสวย อารมณ์ อันไม่ดีที่เป็นทุกข์เกิดแต่ กายสัมผัส

๔) โทมนัส หมายถึง ความทุกข์ทางจิต ความไม่สำราญทางจิต ความเสวยอารมณ์อัน ไม่ดีที่เป็นทุกข์เกิดแต่ มโนสัมผัส (สัมผัสทางใจ นึกคิดขึ้นมา)

๕) อุปายาส หมายถึง ความแค้น ความคับแค้น ภาวะของบุคคลผู้แค้น ภาวะของ บุคคลผู้คับแค้น ของบุคคล ผู้ประกอบด้วยความพิบัต้อย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ถูกรัณณ คือ ทุกข์อย่าง ใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว

จะเห็นได้ว่าเมื่อทุกข์ทั้ง ๕ ประเภทอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งหมดเกิดขึ้นมาแล้ว อินทรีย์ทั้ง ๕ จะอ่อนกำลังลงทั้งหมดเลย ถิ่นมิหะ จะคลอบงำ เกิดความท้อถอย ความเบื่อ ความ เกียจคร้าน ความเซ็ง ซึ่งเป็นนิรณครื่องปกปิด บังคับไว้ไม่ให้อินทรีย์ทั้ง ๕ เจริญ ลักษณะความ เจริญของอินทรีย์ไปไม่รอด ถ้าผู้ปฏิบัติต้องการความก้าวหน้า ต้องปรับอินทรีย์ทั้งหมดขึ้นไป ด้วย การตื่นตัว กำหนดให้กระชับ ๆ กระชั้น ๆ ตามหลักของปฏิภาณนิมิตให้พอดีอย่าให้คลาด อินทรีย์ก็ จะมีกำลังเจริญแก่กล้าขึ้นไปได้

ในทุกข์ทั้ง ๕ นี้ จะเห็นว่ามีลักษณะที่แสดงให้รู้ว่าเป็นทุกข์ชัดเจน คือ มีการเกิด การ เสื่อม การร่งอนแ่งคลอนแคลน การดับสลาย ซึ่งเป็นส่วนที่ผู้ต้องการจะดับทุกข์ ต้องการจะพ้นจาก ทุกข์ ต้องขจัดให้หมดไป และทั้งหมดมีฐานกำเนิดมาจากการยึดติดในที่สุดทั้ง ๒ ส่วนนั้น ได้แก่การ ยึดติดในความสุขอันเกิดจากความพอใจในกาม หรือยึดติดในการใช้ความเพียรเพื่อให้เกิดความ ยากลำบาก พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงทุกข์ อันเป็นเหตุที่ทำให้ทุกข์ทั้ง ๕ ประเภทเกิดไว้ดังนี้

๑) อปปิเยหิสัมปะโยโคทุกโข ได้ในสิ่งที่ไม่ชอบ วัตถุกาม ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โณภูมัพพะ ธรรมารมณ์ ที่ชอบนั้นเป็นเหตุให้อยากได้ ถ้าได้มาเราก็มีความสุข แต่ถ้านอกจากจะ

ไม่ได้ในสิ่งที่ชอบแล้ว ยังไปได้ในสิ่งที่ไม่ชอบซ้ำซ้ำอีก เช่น อยากจะได้ฟองยุบสักหน่อย เอาแบบ ชัด ๆ ปรากฏว่านั่งสมาธิทั้งวันเจอแต่เวทนา แถมเวทนาไม่หายสักทีใจเหี่ยวเลย หหมดแรงใจ ทุกข์ ประเภทที่ ๑ โสกะเกิดแล้ว รู้สึกเสียดาย หหมดไปบัลลังก์หนึ่งเจอแต่เวทนา เราไม่ได้เจอฟองยุบกับ เขาเลย เวลาที่เสียไป อาลัยอาวรณ์ ความเสียดายเกิดขึ้น ปริทเวะเกิดแล้วเราน่าจะได้ฟองยุบสัก หน่อย เดียวครูบาอาจารย์ถามไม่รู้จะตอบอย่างไร ไม่เจอฟองยุบเลยเจอแต่เวทนาทั้งวัน ใจก็ระทม กายก็ระทมทุกข์กายทุกข์ใจเกิดแล้ว ปวดขาอยู่นั่น โทมนัสน้อยใจเสียใจก็เกิดขึ้น อุปายาสะอึดอัด ใจ คับแค้นใจเกิดขึ้น สาเหตุมาจากที่ติดความสุขในการได้ฟองยุบ ฟองยุบเลกกลายเป็นกาม ไม่ได้ฟองยุบแต่ไปได้เวทนาซึ่งเราไม่ชอบแทน การเพ่ง เกร็ง บังคับ เพื่อให้เวทนาที่เราไม่ชอบ หายไปด้วยอำนาจของโทมนัสจึงเกิดขึ้นอัตตะกิลมณานุโยโคการยัตติในอิตตาเข้ามา อุปาทานที่ เกิดจากวิปัสสนาต่าง ๆ ตามมาแล้ว

ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก หมายถึง ความประสบ ความพรั่งพร้อม ความร่วม ความระคน ด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (ความรู้สึกทางกาย) อันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจ หรือด้วยบุคคลผู้ปรารถนาสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ปรารถนาสิ่งที่ไม่เกื้อกูล ปรารถนา ความไม่ผาสุก ปรารถนาความไม่เกษมจากโยคะ (กิเลส) ซึ่งมีแกะนั้น

๒) ปิเยหิวิปปะโยโค ทุกโข การพลัดพรากจากสิ่งที่รักที่ชอบเป็นทุกข์ ทุกข์ชนิดนี้ก็เป็น เหตุแห่งทุกข์ทั้ง ๕ ประเภทประการหนึ่ง คือ ได้วัตถุตามที่ชอบแล้วภายหลังเสียไปหายไป พลัด พรากไป พินาศไป สาเหตุที่ทันท่วงทีหลายทำกรรมฐานแล้วมีปัญหา ว่าใจเราคอยจะขึ้นไปอยู่ที่ลม หายใจ รู้ไหมว่าเพราะอะไร เพราะกำลังจะหาทางบังคับให้ฟองยุบชัดเจน เพราะการได้ความ ชัดเจนเป็นความสุขที่เราชอบ เป็นกามที่เราติดอยู่ในขณะปัจจุบันนั้น ฟองยุบกำลังเบาลง ๆ ไม่ ชัดเจน กำลังเสื่อมไปกำลังพลัดพรากจากเราไป ของรักของชอบของเราจะจากไปแล้ว ทำอย่างไร จะรักษาไว้ให้ได้ พอไม่ชัดเจนก็ไปสู่ดลมช่วย มันไม่ชัดก็บังคับลมหายใจให้แรงหน่อย เป็นการช่วย ให้ชัด เลกกลายเป็นใช้ลมบังคับ และถ้ามันยังคงเสื่อมและดับไปตามธรรมชาติของมัน จิตใจก็เห่อ เหี่ยวเลยใช้ไหม ทุกข์ทั้ง ๕ ประเภทอันได้แก่โสกะ ปริทเว ทุกข์ โทมนัส อุปายาสะ เกิดทั้งหมดเลย อัตตะกิลมณานุโยโคการยัตติในอิตตาเข้ามา อุปาทานที่เกิดจากวิปัสสนาต่าง ๆ ตามมา ทำให้มี ปัญหา เลกกลับไปเป็นวิชาของท่านอัญญาโกณฑัญญะเมื่อสมัยที่ยังเป็นพราหมณ์ ยังไม่บรรลु โสดาบัน

ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก^{๓๔} หมายถึง ความไม่ประสบ ความไม่พร้อม ความไม่
ร่วม ความไม่ระคน ด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โสณัฐพะ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หรือด้วย
บุคคลผู้ปรารถนาประโยชน์ ปรารถนาสิ่งที่เกื้อกูล ปรารถนาความผาสุก ปรารถนาความเกษม จาก
โยคะ คือ มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง มิตร อมาตย์ หรือ ญาติสาโลหิต ซึ่งมีแก่ผู้
นั้น

๓) ยัมปิฉัง นะ ละภะติ ตัมปิ ทุกขัง แม้ความปรารถนาอันใดไม่สมหวังตามนั้น เป็น
ความทุกข์ ทุกข์อย่างไร เช่นอยากให้พองยุบขัด ๆ แต่พองยุบที่ปรากฏจริง เล็กก็เล็กเกิน เบาก็เบา
เกิน พยายามจะให้ขัดอยู่ แต่ทำอย่างไรก็ไม่ขัด ดังนั้นใจเหี่ยวเฉาไปใหม่ ทุกข์ทั้ง ๕ ประเภทเกิด
ทั้งหมดเลยใหม่ อตตะกิลมณานิโยโคการตามยัตติออตตามาจากส่วนที่สุตขังกามเกิดแล้วใหม่
อุปาทานที่ไม่พึงประสงค์เกิด เพราะทำผิดวิธีตามแบบการสร้างวิปัสสนา เป็นการยัตติออตตามาด้วย
อำนาจอภิชฌาการบังคับแห่งเครื่องเพราะความอยากได้เลยมีปัญหา เป็นวิชาของท่านอุทกดาบส
อาฬารดาบส

ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้น^{๓๕} หมายถึง ความปรารถนาย่อมบังเกิดแก่ สัตว์ผู้มีความเกิด
เป็นธรรมดา สัตว์ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา สัตว์ผู้มีความเจ็บเป็นธรรมดา สัตว์ผู้มีความตายเป็น
ธรรมดา สัตว์ผู้มี โสกปริเทวทุกขโทมนัสสุปายาสเป็นธรรมดา อย่างนี้ว่า โอหนอ ขอเราไม่พึงมี
ความเกิดเป็นธรรมดา ขอความเกิดอย่ามีมาถึงเราเลย ขอเราไม่พึงมีความแก่เป็นธรรมดา ขอความ
แก่อย่ามีมาถึงเราเลย ขอเราไม่พึงมีความเจ็บเป็นธรรมดา ขอความเจ็บอย่ามีมาถึงเราเลย ขอเราไม่
พึงมีความตายเป็นธรรมดา ขอความตายอย่ามีมาถึงเราเลย ขอเราไม่พึงมี โสกปริเทวทุกขโทมนัสสุ
ปายาส เป็นธรรมดา ของโสกปริเทวทุกขโทมนัสสุปายาส อย่ามีมาถึงเราเลย สัตว์ไม่พึงได้สมความ
ปรารถนา

จะเห็นว่าเหตุแห่งทุกข์ทั้ง ๓ ประการนั้น ไม่ว่าจะเป็น อภิยะหิสัมปะโยโคทุกโข ได้
ในสิ่งที่ไม่ชอบ ปิยะหิวิปปะโยโคทุกโข การพลัดพรากจากสิ่งที่รักที่ชอบ ยัมปิฉังนะละภะติตัมปิ
ทุกขัง ความไม่สมหวัง อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งหมดก็เป็นทุกข์ เพราะมีลักษณะของทุกข์อยู่ คือ
การเกิด การเสื่อม และการดับสลาย และเป็นเหตุที่ทำให้ทุกข์ทั้ง ๕ ประเภทเกิดขึ้นได้เสมอ

^{๓๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๐/๑๖๖.

^{๓๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๑/๑๖๖.

เหมือนกันทั้งหมด ผู้หวังความก้าวหน้าในการปฏิบัติ จึงจำเป็นต้องขจัดเสียด้วยมรรค ๘ เพราะถ้าปล่อยไว้ อตตะกิลมณญโค การเพ่ง เกร็ง บังคับ ด้วยอริขณา ความโลภ โทมนัส ความโกรธ จะเกิดตามมา

ทุกข์สัจ เกิดจากกรรม ส่วนกรรมเกิดจากตัณหา ผู้ที่ละตัณหาได้แล้วย่อมไม่ทำกรรมใหม่ แม้กรรมเก่าของท่านก็ไม่ให้ผลเป็นปฏิสนธิในภพใหม่เพราะรากแก้ว คือ ตัณหาถูกตัดขาดได้แล้ว จะเห็นได้ว่ามูลเหตุของอุปาทานขันธ คือ ตัณหาตามนัยแห่งพระอภิธรรมแสดงว่าได้แก่ โลภเจตสิก ดวงเดียวเท่านั้น ส่วนนัยแห่งพระสูตรแสดงว่า สมุทยอริยสัจ ได้แก่ อวิชชา และตัณหาอันเป็นการแสดงตามนัยแห่งปฏิจกสมุปบาท อวิชชา คือ โมหะเป็นมูลเหตุแห่งอดีตตัณหา คือ โลภะเป็นมูลในปัจจุบัน

โลภเจตสิก หรือตัณหาเป็นความอยากได้เป็นความปรารถนาซึ่งมักจะไม่รู้จักอ้อมไม่รู้จักพอเมื่อมีความอยากได้มีความปรารถนาเกิดขึ้นแล้วก็ต้องมีปริเยสนทุกข์ คือ เป็นทุกข์ในการแสวงหาเพื่อให้ได้มาตามความปรารถนานั้น ๆ ถ้าหาไม่ได้ก็มี ยัมปิฉังนลกติ ความไม่สมหวังดังที่ปรารถนาครั้งได้มาแล้วก็มี อารักขทุกข์ คือ เป็นทุกข์ในการระวังรักษาเมื่อรักษาไม่ดีแตกหักสูญหายไปก็มี ปิเยหิวิปโยโค ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก รวมความว่า ได้ก็ทุกข์ไม่ได้ก็ทุกข์ ต่อเมื่อใดตัดต้นตอต้นเหตุ คือ ความปรารถนาลงเสียได้ทุกข์ก็จะมีไม่เหลือ ตัณหา มี ๓ คือ

๑) กามตัณหา ได้แก่ ความยินดีชอบใจพอใจ และความปรารถนาในอารมณ์ทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส การสัมผัสถูกต้อง และความนึกคิดความปรารถนาเช่นนี้ ได้แก่ โลภเจตสิกที่ประกอบกับจิตทั้ง ๘ ดวง

๒) ภวตัณหา ได้แก่ ความชอบใจติดใจในกามภพ คือ การได้เกิดเป็นมนุษย์ และเทวดา ๑ พึงพอใจในรูปภพ คือ การได้เกิดเป็นรูปพรหม ๑ พึงพอใจในอรูปภพ คือ การได้เกิดเป็นอรูปพรหม ๑ พึงพอใจในฉานสมบัติ คือ การได้รูปฉานอรูปฉาน ๑ และความพึงพอใจในกามคุณ อารมณ์ที่ประกอบด้วยสัสสตทิวฏฐิโดยยึดถือว่าไม่สูญหายไปไหนเป็นอย่างใดก็เป็นอยู่อย่างนั้น ๑ ความปรารถนาเช่นนี้ ได้แก่ โลภที่สหระคตด้วยสัสสตทิวฏฐิ ๔ ดวง

๓) วิภวตัณหา ได้แก่ ความติดใจชอบใจในอุจเฉททิวฏฐิคิดว่าสัตว์ทั้งหลายตายแล้วก็สูญกรรม และผลของกรรมก็สูญตามไปด้วยเหมือนกัน ได้แก่ โลภที่สหระคตด้วยอุจเฉททิวฏฐิ ๔ ดวง

ตัณหาถ้าจำแนกว่ามี ๖ ก็ได้ คือ ความยินดีชอบใจในอารมณ์ทั้ง ๖ ซึ่งมีชื่อว่า รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา และธัมมตัณหา

ความปรารถนาทั้งหลายทั้งปวงไม่ว่าจะสูงหรือต่ำมากหรือน้อยก็ตาม ถ้าความปรารถนานั้น ๆ ย่อมเป็นเหตุให้มีภพมีชาติต่อไปอีกแล้วก็เป็นตัวหาทั้งสิ้นแต่ถ้าไม่ได้มุ่งหมายอย่างนั้นก็ไม่เป็นตัณหา เช่น พระอรหันต์ผู้พ้นแล้วจากกิเลสตัณหาทั้งปวงแต่ก็ยังปรารถนาให้สัตว์ทั้งหลายเป็นเช่นท่าน จึงเที่ยวสัญจรไปโปรดสัตว์ดังนี้ไม่เป็นตัณหา

ตัณหา คือ โลภะอันเป็นตัวสมุทัยนี้เป็นธรรมชาติควรละ ควรประหารโดยแท้การละการประหารได้ชั่วคราวนั้น เรียกว่า ตัทธกัปหาน เป็นการพ้นชั่วคราวเท่านั้นการพ้นชั่วคราวเช่นนี้เรียกว่า ตัทธกวิมุตติ

การประหารการพ้นชั่วคราวนี้เพียงแต่รักษาศีลก็ละได้ก็พ้นได้ การละการประหารได้ด้วยการข่มไว้ อันเป็นการละการประหารด้วยอำนาจสมาธิ คือ ฌานนั้นเป็นการข่มไว้ได้นานจนกว่า ฌานจะเสื่อม การประหารชนิดนี้เรียกว่า วิกขัมภกัปหาน การพ้นชนิดนี้ เรียกว่า วิกขัมภกวิมุตติ การละการประหารด้วยปัญญา คือ มัคคญาณเป็นการประหารได้อย่างเด็ดขาดแน่นอนกิเลสที่ถูกประหารแล้วละเหว่นเช่นนี้เป็นไม่มีวันที่จะเกิดขึ้นมาอีกได้เลยการประหารเช่นนี้เรียกว่า สมุจเฉทัปหาน การพ้น เช่นนี้ เรียกว่า สมุจเฉทวิมุตติ ฉะนั้น อุปาทานขันธ ๕ ทั้งหมดนั้นเองที่เป็นทุกขสัจ^{๓๖} เป็นโทษเป็นภัยที่สุด.

หลักธรรมคำสอน ของพระพุทธเจ้าทรงสอนให้มองเห็นสรรพสิ่งทั้งหลาย เป็นผลมาจากการรวมของส่วนประกอบต่าง ๆ ตัวตนแท้ ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เช่นเดียว กับขันธ ๕ มีองค์ประกอบอยู่ด้วยกัน ๕ อย่าง รวมเข้าเป็นชีวิต^{๓๗} ขันธ ๕ ประกอบไปด้วย

๑) รูปขันธ คือ กองแห่งรูป เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะผันแปรเปลี่ยนแปลงสลายไป การแตกดับ เสื่อมสลายไป เมื่อกระทบกับ ความเย็น ความร้อน ลม แดด ของแข็งเป็นต้น รูป ในขันธมีจำนวน ๒๘ รูป ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ มี ดิน น้ำ ไฟ ลม และอุปาทายรูป ๒๔ คือ รูปที่อิงอาศัย

^{๓๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๒/๑๖๖.

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๙.

มหาภูตรูป ๔ เช่น สี เสียง กลิ่น รส โภกฐัพพารมณฺ์ รูปฉันทํ จึงเป็นธรรมชาติที่เป็นส่วนประกอบทางรูปธรรม ดังนั้น รูปฉันทํ จึงสงเคราะห์ลงใน ฝ่ายรูป^{๓๘}

๒) เวทนาฉันทํ คือ กองเวทนา เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะเสวยอารมณ์เกิดร่วมกับวิญญานฉันทํ การเสวยอารมณ์ คือ ความรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกรับรู้เป็นความรู้สึกสุข ทุกข์ อุเบกขา โสมนัส ความรู้สึกเหล่านี้เกิดขึ้นได้จากการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สิ่งที่มาถูกต้องตามกาย และการได้รู้เรื่องราวทางใจ เวทนาฉันทํจึงเป็นส่วนประกอบชีวิตทางนามธรรม ดังนั้น เวทนาฉันทํ สงเคราะห์ลงใน ฝ่ายนาม^{๓๙}

๓) สัญญาฉันทํ คือ กองสัญญา เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะจำอารมณ์ จำได้หมายรู้ เกิดร่วมกับวิญญานฉันทํ จำอารมณ์ที่วิญญานกำลังรับรู้อยู่ เพื่อจำไว้ในอนาคต ได้แก่ จำรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง และสัญญาจำอารมณ์ทางใจ สัญญาฉันทํจึงเป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม สัญญาฉันทํ จึงสงเคราะห์ลงใน ฝ่ายนาม^{๔๐}

๔) สังขารฉันทํ คือ กองสังขาร คำว่าสังขาร มีความหมายหลายอย่าง

สังขาร หมายถึง กุศล และอกุศล มีเจตนาเป็นตัวกรรม มีเจตนากรรม ๒๙ ดวง ได้แก่ มหากุศล ๙ กุศลเจตนา ๘ อกุศลเจตนา ๑๙ เป็นกุศลหรือ อกุศล อยู่ใน ๒๙ ดวง

สังขาร หมายถึง การชักชวน หรือความพยายาม เช่น คำว่า จิตเป็นอสังขาริก จิตเป็นสังขาริก

สังขาร หมายถึง สังขตธรรม คือ ธรรมที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เช่น คำว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ

ส่วนสังขาร ฉันทํ เป็นนามธรรมที่เกิดรวม กับวิญญานฉันทํ ในขณะที่กำลังรับรู้อารมณ์สังขารฉันทํ จะปรุงแต่งวิญญานให้เป็นไปตามตน ซึ่งมีทั้งฝ่ายดี และฝ่ายไม่ดี ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ (ความถือตัว) ทิณฺณิ (ความเห็นผิด) อิสสา (ความริษยา) มัจฉริยะ (ความตระหนี่) กุกกุจจะ (ความหงุดหงิดรำคาญ) สังขารฉันทํ เหล่านี้เป็น ฝ่ายอกุศล ส่วนฝ่ายกุศลได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ศรัทธา สติ ปัญญา อโลภะ (ความไม่โลภ) อโทสะ (ความไม่โกรธ) อโมหะ

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘.

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน ข.ป. (ไทย) ๓๐/๕๐/๗๙.

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน ข.ป. (ไทย) ๓๐/๕๐/๗๙.

(ความไม่หลง) เป็นต้น สังขารชั้นจึงเป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม สังขารชั้น จึง
สงเคราะห์ลงใน ฝ่ายนาม^{๔๑}

๕) วิญญาณชั้น คือ กองวิญญาณ ได้แก่จิต เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์^{๔๒} วิญญาณ
หรือ จิตมี ๖ ได้แก่ จักขุวิญญาณ (รูปารมณ์ สีต่าง ๆ ทางตา) โสตวิญญาณ (สัทธารมณ์ เสียงต่าง
ๆ ทางหู) ฆนวิญาณ (คันธารมณ์ กลิ่นต่าง ๆ ทางจมูก) ชิวหาวิญาณ (รสารมณ์ รสต่าง ๆ ทาง
ลิ้น) กายวิญาณ (โผฏฐัพพารมณ์ กายรู้สิ่งที่มากระทบสัมผัส) และมโนวิญาณ (ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ได้ทั้ง ๖ รู้คิดนึกทางใจ เป็นได้ทั้งกุศล และอกุศล) สงเคราะห์ลงในฝ่าย นาม

ทุกข์ลักษณะ ๒๕ ประการ^{๔๓}

๑) เป็นทุกข์ ไม่ใช่สุขถาวร (ทุกข์)

๒) เป็นโรคที่เสียดแทงอยู่เสมอ (โรค)

๓) เป็นต่อมฝี (คณฺท) เพราะมีความเจ็บปวด คือ ความทนได้ยาก ความไม่เที่ยง และ
ความแปรปรวน หมายความว่า รูป-นาม ที่กำหนดรู้อยู่ได้เกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่ชั่วขณะแล้วดับไป
เหมือนฝีที่เกิดบวมขึ้นกลัดหนองข้างในแล้วแตกออก หรือมีอาการเป็นฝี เพราะหลังน้ำหนอง คือ
กิเลส

๔) เป็นลูกศรเสียบ (สลฺล) เพราะทิ่มแทงจนทนไม่ได้ ปีบคั้นอยู่ภายในร่างกายและใจ
และถอนออกได้ยาก

๕) เป็นความชั่วร้าย (อฆ) เหมือนบาป เพราะพระอริยะตำหนิก่อให้เกิดโทษ และเป็น
ที่ตั้งของบาปต่าง ๆ

๖) เป็นรากเหง้าของความชั่วร้าย (อฆมูล)

๗) เป็นความป่วยไข้ (อาพาธ) เพราะปีบคั้นไม่ให้เป็นอิสระตามต้องการ และเป็นเหตุ
ใกล้ที่ก่อให้เกิดโรคต่าง ๆ

^{๔๑} พระพุทธโฆสเถระ ,คัมภีร์วิสุทธิมรรค,แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ),
พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๗๗๐.

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒-๒๗/๑-๑๔.

ii พระมหาโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลเรียบเรียงโดย พระคันธสา
ราภิมังค์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐).

๘) เป็นความหายนะ (อีติ) เพราะก่อให้เกิดความหายนะแห่งญาติเป็นต้น

๙) เป็นอุปัทวะ (อุปัทว) เพราะก่อให้เกิดโทษอันใหญ่หลวงโดยพลัน เหมือนการเบียดเบียนของพระราชาเป็นต้น

๑๐) เป็นภัยที่น่ากลัว (ภย) เพราะเหมือนภัยภายในอันก่อให้เกิดภัยต่าง ๆ มีสภาพตรงกันข้ามกับพระนิพพานอันปลอดจากภัยทั้งปวง

๑๑) เป็นอุปสรรค (อุปสค) คือ สิ่งขัดขวางภายในมีความหายนะของญาติเป็นต้น และสิ่งขัดขวางภายนอกมีโรคเป็นต้น

๑๒) ไม่เป็นที่ต้านทาน (อตาน) คือ ไม่อาจใช้ต้านทานอุปสรรคอันตรายได้

๑๓) ไม่เป็นที่หลบหลีก (อเลณ) คือ ไม่อาจใช้หลบหนีไปจากทุกข์ภัยได้

๑๔) ไม่เป็นที่พึ่ง (อสรณ) คือ ไม่อาจใช้พึ่งพิงให้พ้นไปจากทุกข์ภัยได้ กล่าวคือ แม้จะเป็นรูป-นาม ที่ดีเลิศเพียงใดก็ไม่อาจดับทุกข์ภัยได้ สังขาร คือ รูป-นามทั้งหมดจึงไม่เป็นที่ต้านทาน ไม่เป็นที่หลบหลีก และไม่เป็นที่พึ่ง

๑๕) เป็นโทษ (อาทีนว) คือ คร่ำคร่าไม่น่ายินดี เพราะไม่เที่ยงแปรปรวน และเป็นทุกข์ อยู่เสมอ

๑๖) เป็นเพศฉมาต (วรก) เพราะเหล่าสัตว์ตายอยู่เสมอเมื่อรูป-นามดับไปในทุก ๆ ขณะ

๑๗) เป็นอารมณ์ของอาสวะ (สาสว)

๑๘) เป็นเหยื่อล่อของมาร (มารามิส) คือ เป็นเหยื่อล่อของกิเลส

๑๙) มีความเกิดเป็นธรรมดา (ชาติธมม)

๒๐) มีความแก่เป็นธรรมดา (ชราธมม)

๒๑) มีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา (พยาธิธมม)

๒๒) มีความโศกเป็นธรรมดา (โสภธมม)

๒๓) มีความคร่ำครวญเป็นธรรมดา (ปริเทวธมม)

๒๔) มีความคับแค้นใจเป็นธรรมดา (อุปายาธมม)

๒๕) มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา (สกลีสภิธมม) คือ รู้เห็นว่ารูป-นามเป็นอารมณ์ของกิเลสอันเศร้าหมอง หรือเป็นที่แปดเปื้อนของกิเลส

ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึงทุกขลักษณะ ๒๕ ข้างต้นไว้ตามลำดับ ในคัมภีร์
อรรถกถา ยังแสดงทุกขลักษณะไว้อีก ๓ ประการ ซึ่งนับเข้าในลักษณะข้อแรก คือ

- ๑) เป็นสิ่งที่ถูกความเกิดดับเบียดเบียนอยู่เสมอ (อภินิสสยปฏิปัตติ)
- ๒) เป็นสิ่งที่ทนได้ยาก (ทุกขม)
- ๓) เป็นที่ตั้งของทุกข์ (ทุกขวัตถุ)

ปกติแล้วเรามักจะใช้ความหมายของทุกข์ควบคู่ไปกับทุกขเวทนา จนทำให้เข้าใจกันว่า
ทุกข์ หมายถึง ความทุกข์เจ็บปวดเป็นต้น แต่หากพิจารณาตามข้อความที่ยกมานี้ จะพบว่า ใน ๑๑
ข้อนี้ มีถึง ๖ ข้อ (เกินครึ่ง) ที่ไม่ได้หมายถึงเพียงทุกขเวทนาเท่านั้น แต่หมายถึงชั้นทั้งหมด ๖ ข้อนี้
ได้แก่ ขาติ ขรา มรณะ ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่ยรัก ปราศจากสิ่ง
ใดไม่ได้สิ่งนั้น

ฉะนั้นทุกข์จึงไม่ใช่แค่เพียงทุกขเวทนาเท่านั้น แต่หมายถึงชั้น ๕ ทั้งหมด ดังนั้นในพระ
สูตรทั่วไป เช่น จุฬเวททีลสูตร เป็นต้น รวมถึงอรรถกถาต่าง ๆ เช่น อรรถกถาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น
ท่านจึงได้อธิบายให้สุขเวทนา และอุเบกขาเวทนาว่าเป็นทุกข์ด้วย เพราะเป็นสิ่งที่แปรเปลี่ยนไป
และเป็นสังขารธรรมเป็นต้นนั่นเอง.

๓.๓ ทุกข์สภาวะในอริยสัจ ๔

ทุกข์สภาวะ คือ ความจริงว่าด้วยทุกข์ คนทุกคนต่างก็เคยพบกับความทุกข์ หรือ
ประสบปัญหาบางอย่างมาแล้วทั้งนั้น เช่น ทำงานที่ตนเองไม่ชอบ ก็เป็นทุกข์ คนหาเช้ากินค่ำที่หา
เงินได้ยังไม่มากพอตามที่ต้องการก็เป็นทุกข์ เพราะไม่มีสิ่งที่ตนต้องการ ซึ่งความทุกข์ และ
ปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นอาจมีได้ทุกขณะความจริงก็คือว่า ความทุกข์ หรือปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นเราจะต้องมี
สติ และพร้อมที่จะเผชิญกับปัญหาทุกเรื่อง ความทุกข์อาจแบ่งได้ ๗ อย่าง^{๔๔}

- ๑) ทุกขทุกข์ ทุกข์แท้ คือ ความทุกข์กาย หรือความทุกข์ใจ
- ๒) วิปริณามทุกข์ ทุกข์แปรปรวน คือ ความสุขทางกาย และใจซึ่งมิได้คงอยู่ตลอดไป
เมื่อแปรปรวนไปก็ทำให้ผู้ที่อยู่สบายรู้สึกเป็นทุกข์

^{๔๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาสียาตอ) ธรรมจักกปวัตตนสูตร, แปลเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิ
วงศ์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาสน์ไทย การพิมพ์, ๒๕๕๗). หน้า ๑๖๑.

๓) สังขารทุกข์ ทุกข์ประจำสังขาร คือ รูป-นามทั้งหมดที่เป็นโลกียธรรมพร้อมทั้งอุเบกขาเวทนา ยกเว้นตัณหา สังขารทุกข์นี้ ครอบคลุมทุกข์ในทุกขสังขทั้งหมด

๔) ปฏิจันนทุกข์ ทุกข์ปกปิด คือ ทุกข์ที่คนอื่นรับรู้ไม่ได้ เช่น ปวดหัว ตัวร้อน

๕) อปฏิจันนทุกข์ ทุกข์ไม่ปกปิด เช่น ความทุกข์กายที่เกิดจากแผลมีด แผลหอก แผลไม้ ฝี บางแห่งเรียกว่า ปากฏทุกข์ คือ ทุกข์ปรากฏชัด

๖) ปริยายทุกข์ ทุกข์โดยอ้อม คือ ชาติทุกข์เป็นต้น นอกจากทุกข์เวทนาที่เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์กาย และความทุกข์ในต่อไป

๗) นิปริยายทุกข์ ทุกข์โดยตรง คือ ทุกขเวทนา

ในบรรดาทุกข์ ๗ อย่างนี้ ชาติ หรือการเกิดในภพใหม่เป็นปริยายทุกข์ ความทุกข์ในนรก เปรต และดิรัจฉาน เกิดจากชาตินั้นแหละที่มีแรงบาปเป็นตัวหมุน แม้ผู้ที่ได้เกิดเป็นมนุษย์ หากเกิดมาเป็นคนยากจนก็จะเป็นทุกข์ เพราะขาดแคลนสิ่งจำเป็นต่าง ๆ แต่ถึงจะเกิดเป็นคนร่ำรวยก็ยังได้รับทุกข์กาย และทุกข์ใจจากโรคร้าย ความชรา ความไม่สมหวัง และความกลัว เป็นต้น ดังนั้น การเกิดอันเป็นที่ตั้งของความทุกข์ต่าง ๆ ในชีวิตจึงเป็นทุกข์

หน้าที่ต้องทำในทุกข์ คือ การกำหนดรู้ในทุกข์ หรือปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหมวดธรรมที่ว่าทุกข์ ได้แก่ ชั้นที่ ๕ ในส่วนที่เป็นจิตและเจตสิก

จิต หรือ วิญญาณธาตุ แปลว่า สภาวะที่รู้ เมื่อมีร่างกายจึงรู้คิด รู้พิจารณา รู้จัก ไตร่ตรอง ใคร่คราญได้ หมายถึง สภาพที่รู้คิด รู้พิจารณา ไตร่ตรอง โดยต้องมีร่างกายที่มีอาการ ๓๒ ครบ เป็นเครื่องมือ หรือภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์

เจตสิก หมายถึง สภาวะที่ประกอบกับจิต คุณสมบัติและอาการของจิต มีจิตฝ่ายกุศล จิตฝ่ายอกุศล และจิตที่เป็นกลาง ๆ คือ ไม่ได้ไม่ชั่วชีวิตประกอบด้วย ร่างกายและจิต (รูปและนาม)

๑) รูป หมายถึง ร่างกาย คือ ส่วนประกอบของชีวิตเป็นสสาร (ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ)

๒) เวทนา หมายถึง อาการที่เป็นความสุข ความทุกข์ และไม่เป็นสุขไม่เป็นทุกข์ ที่เกิดขึ้นกับร่างกายและใจ เรียกว่า กายเป็นทุกข์ ใจเป็นทุกข์

๓) สัญญา หมายถึง ความจำได้หมายรู้ในสิ่งต่าง ๆ ของใจ

๔) สังขาร หมายถึง การคิดปรุงแต่งทั้งทางดี ทางชั่ว ไม่ได้ไม่ชั่ว ของใจ

๕) วิทยญาณ หมายถึง ความรู้แจ้งทางอารมณ์ในสิ่งต่าง ๆ ของใจ มี ๖ ทาง คือ ตา (จักขุ) หู (โสต) จมูก (ฆานะ) ลิ้น (ชีวนา) กาย (กายะ) ใจ (มโน) ประกอบด้วย

ความรู้แจ้งทางอารมณ์ที่ตามองเห็นสิ่งต่าง ๆ เรียก จักขุวิทยญาณ

ความรู้แจ้งทางอารมณ์ที่หูได้ยินเสียงสิ่งต่าง ๆ เรียก โสตวิทยญาณ

ความรู้แจ้งทางอารมณ์ที่จมูกสูดดมกลิ่นสิ่งต่าง ๆ เรียก ฆานวิทยญาณ

ความรู้แจ้งทางอารมณ์ที่ลิ้นได้ลิ้มรสสิ่งต่าง ๆ เรียก ชีวนาวิทยญาณ

ความรู้แจ้งทางอารมณ์ที่กายได้สัมผัสสิ่งต่าง ๆ เรียก กายวิทยญาณ

ความรู้แจ้งทางอารมณ์เมื่อใจได้สัมผัสอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในใจ เรียก มโนวิทยญาณ

กระบวนการของการเกิดความทุกข์ของมนุษย์เราโดยสังเขป จะเกิดขึ้นเมื่อใด

ความรู้แจ้งทางอารมณ์ที่ตามองเห็นสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่ดี ไม่ชอบ ไม่ปรารถนา แล้วเกิดความไม่พอใจ โดยแสดงอาการทำทางต่าง ๆ ออกมาทางกาย ทางวาจา ให้เห็น นั่นคือ ความทุกข์

ความรู้แจ้งทางอารมณ์ที่หูได้ยินเสียงสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่ดี ไม่ชอบ ไม่ปรารถนา แล้วเกิดความไม่พอใจ โดยแสดงอาการทำทางต่าง ๆ ออกมาทางกาย ทางวาจา ให้เห็น นั่นคือ ความทุกข์

ความรู้แจ้งทางอารมณ์ที่จมูกสูดดมกลิ่นสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่ดี ไม่ชอบ ไม่ปรารถนา แล้วเกิดความไม่พอใจ โดยแสดงอาการทำทางต่าง ๆ ออกมาทางกาย ทางวาจา ให้เห็น นั่นคือ ความทุกข์

ความรู้แจ้งทางอารมณ์ที่ลิ้นได้ลิ้มรสสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่ดี ไม่ชอบ ไม่ปรารถนา แล้วเกิดความไม่พอใจ โดยแสดงอาการทำทางต่าง ๆ ออกมาทางกาย ทางวาจา ให้เห็น นั่นคือ ความทุกข์

ความรู้แจ้งทางอารมณ์ที่กายได้สัมผัสสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่ดี ไม่ชอบ ไม่ปรารถนา แล้วเกิดความไม่พอใจ โดยแสดงอาการทำทางต่าง ๆ ออกมาทางกาย ทางวาจา ให้เห็น นั่นคือ ความทุกข์

ความรู้แจ้งทางอารมณ์ที่ใจได้สัมผัสอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในใจ ที่ไม่ดี ไม่ชอบ ไม่ปรารถนา เพราะจำได้หมายรู้ (สัญญา) แล้วคิดปรุงแต่งไม่ดี (สังขาร) แล้วเกิดความไม่พอใจ อิจฉา ริษยา โกรธ พยาบาทปองร้าย ฯลฯ

นั่นคือ ความทุกข์ใจ ถ้าควบคุมความรู้สึกในใจที่ไม่ดีเหล่านี้ได้ ก็จะแสดงออกทางกาย ทางวาจาให้เห็น การดำเนินชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบัน ทำอย่างไรทุกข์ใจจะไม่เกิดเมื่อตาได้สัมผัสกับรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้สูดดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายได้สัมผัส และใจได้นึกคิดต้องระวังใจ ไม่ให้

คิดปรุงแต่ง จำได้หมายรู้ในเรื่องทางที่ไม่ดี ไม่ชอบ ไม่ปรารถนา หรือความปรารถนาอยากได้สิ่งที่เกินขอบเขตวิสัยของตนที่จะทำได้ แล้วความทุกข์ก็จะไม่เกิดขึ้นครอบงำจิต

๓.๔ สรุปท้ายบท

ในบทนี้สรุปได้ว่าทุกขอริยสัจ ซึ่งเป็นความจริงของชีวิตปรากฏอยู่ในกายที่ยาววา หนา คืบ กว้างศอก ที่แยกออกเป็น ชั้น ๕ และสรุปลงได้เป็นรูป-กับนาม ทุกขอริยสัจที่เกิดขึ้นเพราะ ตัณหาอันเป็นเหตุแห่งทุกข์ นิโรธสัจที่เป็นความดับทุกข์ และมรรคสัจที่เป็นทางดับทุกข์ ก็เกิดภายในกายนี้ทั้งหมด ดังนั้นการตามรู้ริยสัจ ๔ ภายในกายนี้จึงเป็นหลักสำคัญ โดยต้องอาศัยหลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความบริบูรณ์แห่งวิชาและวิมุตติ ได้แก่ การคบสัตบุรุษ การฟังสัทธรรม ศรัทธา การมนสิการโดยแยบคาย สติสัมปชัญญะ ความสำรวมอินทรีย สัจจจิต ๓ สติปัฏฐาน ๔ โพชฌงค์ ๗ ทั้งหมดนี้เป็นเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องสอดคล้องกันยอมทำให้วิชา และวิมุตติบริบูรณ์และมืองค์แห่งการบรรลุโสดาบัน คือ การคบหาสัตบุรุษการฟังพระสัทธรรมของพระพุทธเจ้า ในหลักการปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนา การมนสิการโดยแยบคายและการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมส่วนองค์ของภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร คือ เป็นผู้มืศรัทธา มีสุขภาพดี มีโรคพาธน้อย ไม่โง่โง่ด ไม่มืมารยา ปรารถนาความเพียร และ เป็นผู้มืปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา เห็นทั้งความเกิด และความดับ ละกิเลสได้ ในบทต่อไปจักได้แสดงเกี่ยวกับทุกข์ในไตรลักษณ์และทุกข์ในอริยสัจ ๔ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา